

Міфи українського козацтва

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Розглядається проблема міфологізації козацтва в українській історії. Проаналізовано основні козацькі міфи, їх походження та вплив на формування національної історичної пам'яті. Особливу увагу приділено співвідношенню історичних фактів і народних уявлень про козацтво, а також ролі фольклору й історіографії у створенні ідеалізованого образу козака. Зроблено висновок про необхідність критичного підходу до вивчення козацької доби як важливої складової історії України.

Ключові слова: козацтво, історичний міф, міфологізація, Запорозька Січ, національна пам'ять, історіографія, фольклор.

Abstract

The report examines the problem of mythologizing the Cossacks in Ukrainian history. The main Cossack myths, their origin and influence on the formation of national historical memory are analyzed. Special attention is paid to the correlation of historical facts and popular ideas about the Cossacks, as well as the role of folklore and historiography in creating an idealized image of the Cossack. The conclusion is made about the need for a critical approach to the study of the Cossack era as an important component of the history of Ukraine.

Keywords: cossacks, historical myth, mythologizing, Zaporizhian Sich, national memory, historiography, folklore.

Вступ

Козацтво посідає особливе місце в історії України, виступаючи важливим чинником формування національної самосвідомості та історичної пам'яті українського народу. Образ козака як вільного воїна, захисника рідної землі та носія ідеалів свободи й справедливості глибоко закорінений у народній традиції, літературі та історіографії. Водночас саме ця популярність козацької тематики сприяла виникненню численних міфів, які з часом почали сприйматися як історична реальність.

Міфологізація козацтва відбувалася під впливом фольклору, романтичної історіографії XIX ст. та суспільно-політичних процесів, що вимагали героїчних символів минулого. Унаслідок цього реальні історичні події та соціальні особливості козацької доби часто спрощувалися або ідеалізувалися, що ускладнює їх об'єктивне наукове осмислення.

Актуальність даного дослідження зумовлена необхідністю критичного аналізу козацьких міфів та їх співвідношення з історичними фактами. Метою доповіді є дослідження основних міфів козацтва, визначення причин їх виникнення та оцінка їхнього впливу на формування історичної свідомості українського суспільства.

Результати дослідження

Історичні міфи виникають у історіографії з двох основних джерел: по-перше, з усталених у суспільстві способів розуміння світу (фундаментальних міфів), а по-друге, з недостатньої перевірки вже сформульованих наукових тверджень, що з часом призводить до їх «знерухомлення» та міфологізації. Такі міфи існують у свідомості істориків і впливають на побудову історичної нарації, визначаючи як добір фактів, так і спосіб їх інтерпретації.

Міф розглядається як особлива форма знання – сакралізована, догматизована й неперифікована, що функціонує як спосіб розуміння світу. Він не є цілковито протилежним науковому знанню, а може певний час співіснувати з ним у межах науки. Історіографія водночас постійно створює міфи й намагається їх усувати [1].

Міфологічне знання має градаційний характер: між науковими твердженнями та повністю викривленими уявленнями про дійсність існує континуум. Міфи можна розглядати як форму містифікованого знання, що перетворюється на догму. Особливе місце займають символічні (космогонічні) міфи, які пояснюють дійсність через образи й легенди. Таким чином, міф є не лише наративною цілісністю, а й постійним процесом у межах історичної науки.

Образ козацтва сформувався насамперед у народній традиції через усну народну творчість – думи, історичні пісні, легенди та перекази. У них козак постає як сміливий воїн, захисник рідної землі та носій ідеалів волі й справедливості. Такі твори не лише відображали історичні події, а й значною мірою їх ідеалізували.

Важливу роль у формуванні козацького образу відіграли літописи та хроніки, які поєднували фактичний опис подій з елементами художнього осмислення. Вони закріпили уявлення про козацтво як провідну військово-політичну силу.

Унаслідок цього в народній свідомості утвердився ідеалізований образ козака як мужнього воїна й оборонця народу, що став основою подальшої міфологізації козацької доби [2]

Козацька міфологія була невід'ємною частиною духовного світу запорожців і формувалася на перетині давніх язичницьких вірувань, християнської символіки та воїнської культури. Для козаків міф не був вигадкою – він сприймався як реальне знання про приховані закони світу, які керують війною, долею та смертю.

Особливе місце у козацькому світогляді займала зброя, передусім шабля і меч. Вона вважалася живою, наділеною власною силою та волею. Згідно з міфами, існував священний меч єдності, що символізував цілісність козацького товариства. Віра полягала в тому, що перемога можлива лише за умови духовної злагоди між козаками, а розбрат «ламає» сакральну силу зброї. Меч або шабля виступали також як міст між трьома світами - небесним, земним і потойбічним. Саме тому ритуальні мечі могли встановлювати на курганах, щоб підтримувати космічний порядок і справедливість.

Одними з найзагадковіших образів козацької міфології були характерники - воїни-чаклуни, які володіли таємними знаннями. Їм приписували здатність ставати невидимими, ходити по воді, зупиняти кулі, насилати страх на ворога або керувати стихіями. У міфологічному мисленні характерник був посередником між світами, який черпав силу з потойбіччя та знань предків. Він не лише воював, а й охороняв сакральний порядок козацького світу, виконуючи роль воїна-жерця.

Козацький світ був наповнений особливими місцями, які вважалися межами між реальністю та потойбіччям. Великий Луг, Дніпровські пороги, кургани та степи сприймалися як місця сили, де можна було отримати захист або навпаки - загинути, порушивши заборони. Уявлення про ці простори пов'язувалися з вірою в духів предків, які охороняли землю і карали чужинців. Перебування в таких місцях вимагало ритуальної підготовки, замовлянь і оберегів.

Важливою складовою козацької міфології були тотемні тварини, які вважалися духовними побратимами воїна. Кінь був не просто засобом пересування, а частиною душі козака. Вважалося, що долі козака і його коня нерозривно пов'язані, а смерть одного веде до загибелі іншого. Вовк, сокіл, змії або ведмідь уособлювали різні аспекти воїнської сили. Особливо поширеним був образ воїна-звіра, який у бою ніби перевтілювався, втрачаючи страх і людські межі. Такі мотиви відображають давній культ воїна-захисника, який черпає силу з природи та тваринного світу.

Козацька міфологія приділяла значну увагу питанню смерті. Душа козака вважалася вільною і не підвладною жодній силі. У кобзарських легендах вона могла жити в пісні, у музичному інструменті або повертатися у світ живих через слово й пам'ять. Існували також міфи про проклятих або вічних мандрівників - козаків, які через гріх або особливу місію не могли знайти спокою. Вони з'являлися у вирішальні моменти історії, допомагаючи живим, але не належачи жодному зі світів [3]

Висновки

Міфи козацтва формували уявлення про ідеального воїна і захисника рідної землі. Вони поєднували давні язичницькі вірування, християнську символіку та лицарські ідеали, створюючи сакралізовані образи зброї, характерників та тотемних тварин. Через міфи козаки виховували сміливість, відданість і єдність у спільноті. Вони об'єднували історичну пам'ять і народну уяву, роблячи козацтво символом честі, свободи та національної ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Топольський Є. Що таке історичні міфи? URL: <http://history.org.ua/LiberUA/IstMif/IstMif.pdf>
2. Ласка І. М. Козацтво українське в образотворчому мистецтві // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка - Ком Київ : Наукова думка, 2007. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Kozactvo_v_obrazotv_mystectvi
3. Козацький апокриф №150. Маловідомі козацькі міфи. (2025). Відеоматеріал. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=u3h349LgynI>

Олефіренко Карина Євгенівна - Вінницький національний технічний університет, студентка групи ВДЕ-25б, факультет Електроенергетики та електромеханіки olefirenkokenya@gmail.com

Науковий керівник – **Герасимов Тимофій Юрійович** – доктор історичних наук, доцент кафедри суспільно-політичних наук, Вінницький національний технічний університет, м. Вінниця, Україна, e-mail: timger84@gmail.com

Olefirenko Karyna E. - Vinnytsia National Technical University, student of the VDE-25b group, Faculty of Electrical Power Engineering and Electromechanics, olefirenkokenya@gmail.com

Supervisor – **Gerasymov Tymofiiy** – doctor of historical sciences, assistant of professor of Social and Political Sciences, Vinnytsia National Technical University, Vinnytsia. e-mail: timger84@gmail.com